

YUSUF AKÇURA VE ZİYA GÖKALP'E GÖRE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞ DÖNEMİ İÇİN BİR DÖNEMLEŞTİRME TEKLİFİ*

Mehmet Kaan ÇALEN**

Giriş

Bu makalede öncelikle Türk milliyetçiliğinin doğuşu hususundaki bildik hikâyeye yeniden fakat daha ziyâde hikâyenin kahramanlarının söylediklerine dikkat kesilerek, yani doğrudan doğuş bu doğuş sürecine iştirak etmiş olan iki kurucu ismin, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in metinlerine nispetle anlatılmıştır. Bu yolla, Türkçülüğün kurucularının kendi tarihleri, dolayısıyla bizatihi kendileri hakkında nasıl bir bilinç inşa ettikleri ve varoluşlarını nasıl bir tarihî bağlam içine yerleştirdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. İki düşünürü birlikte okumak, onların kendi düşünce geleneklerine dair nasıl bir bilince sahip olduklarını görmek ve Türkçülüğün tarihini onların zihin dünyalarından süzülüşü şekliyle içerden izlemek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. İkinci olarak, makalenin sonunda Akçura ve Gökalp'in çizdiği çerçeveden hareketle Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemi için bir dönemleştirme teklif edilmiştir.

* Bu makale, yazarın "*Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*" isimli eserinden iktibas edilmiştir.

** Doç Dr. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mkaancalen@trakya.edu.tr

Türk Milliyetçiliği Ne Zaman Doğdu?

“Milliyetçilik ne zaman ortaya çıktı?” sorusu, milliyetçilik olgusunu anlamaya yönelik çalışmaların tartıştığı temel meselelerden birisidir. Meselenin aynı zamanda “milletler ne zaman oluştu?” şeklindeki bir başka soruyla da ilgili olması çözümü zor bir karmaşa yaratmaktadır. Milliyetçilik teorilerinde umumiyetle primordialist (ilkçi) ve modernist olmak üzere iki yaklaşımın varlığı kabul edilir. Umut Özkırımlı, Anthony D. Smith’in başını çektiği ve ilkçi sayılan orta yolcu bir grubun ise aslında ilkçilerden farklı bir yaklaşımı temsil ettiğini söylemekte ve bu sebeple onların etno-sembolcüler adı altında üçüncü bir grup olarak tasnif edilmelerini teklif etmektedir¹. İlkçiler, milliyetçi tarihçiler ve bizatihi milliyetçiler millet ve milliyetçilik olgularını hep var olan, doğal, fitrî, yokluğu düşünülemez gerçeklikler olarak görür ve tarihin bilinmeyen dönemlerinden günümüze kadar değişmeyen bir süreklilik dâhilinde ele alırlar. Modernistler, millet ve milliyetçiliğin modernite ile birlikte ortaya çıktığını iddia ederler ve modern merkezî devlet, sanayi devrimi, kapitalizm, kentleşme, elitler, matbuatın gelişimi, örgün eğitimin yaygınlaşması, Fransız İhtilâli, Alman İdealizmi gibi olguları öne çıkararak milliyetçiliği açıklamaya çalışırlar. Etno-sembolcüler, ilkçiler ve modernistler arasında bir orta yol bularak modernitenin millet ve milliyetçilik üzerindeki tayin edici etkisi yanında modern milletlerin tarihî etnik çekirdekler üzerinde oluştuğunu savunurlar.

Milliyetçiliğin ne zaman doğduğu meselesi, Türk milliyetçiliği özelinde de bir sorun alanı olarak durmaktadır. Türk milliyetçiliğinin doğuşunu modern dönemin gerilerine götüren, Türk milliyetçiliğinin tarihini Türklerin tarihiyle eşitleyen pek çok ilkçi metin bulmak mümkündür. Milliyetçiliği, “milliyetçilik” veya benzer bir kavramla isimlendirilmemiş bile olsa tarihin her döneminde ve hemen her toplulukta var olan tabii bir mensubiyet ve dayanışma duygusu ile açıklayan, Türklerin tarihî devamlılığı için de bu mensubiyet duygusunu asgarî şart olarak koşan metinler olduğu gibi; Oğuz Kağan destanı, Mete Han, Çi-Çi Han, Orhun Abideleri, Dîvânu Lugâti’t-Türk, Ali Şir Nevai, Karamanoğlu Mehmet Bey,

¹ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Yaklaşım*, 3. Baskı, Ankara 2009.

Aşıkpaşa ve Aşıkpaşazâde gibi tarihî kişi ve metinlere atıfla tarihte kendini açık bir surette gösteren ve bugünküne çok benzeyen bir Türk milliyetçiliğinden bahseden isimler de vardır².

Türk milliyetçiliğinin tarihini, Türklerin tarihiyle eşitleyen görüşler, kahir ekseriyetiyle bu yönde bir dikkatin ortaya çıktığı Cumhuriyet dönemine aittir. Osmanlı dönemi Türk milliyetçileri, kavramın Avrupa'dan ithal edildiği noktasında daha rahattırlar, milliyetçiliğin tarihini eskiye götürmek şeklinde bir arayışa ve kaygıya sahip değillerdir. Bilakis Akçura, "Türkçülüğün Manifestosu" olarak kabul edilen "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli meşhur eserinde tarihin herhangi bir döneminde Türkçülük siyasetinin takip edildiğine dair bir karine bulamadığını ifade ederken, bir diğer Türkçü teorisyen Ahmet Ağaoğlu da Türklerde milliyetçilik fikrinin bulunmayışını Türklerin tarihî zaafı olarak işaretlemektedir³. Son tahlilde Türkçülüğün iki büyük teorisyeni, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Türk modernleşme sürecindeki gelişmelerle açıklamaktadırlar. Eğer Fuat Köprülü'nün Türk edebiyatında milliyet hissinin menşelerini arayan makalesi ile II. Meşrutiyet yıllarında Cengiz Han üzerinden Turancı bir tarihî figür yaratma çabalarını saymazsak⁴, sadece Akçura daha geç bir dönemde, 1928

² Bazı örnekler için: Nevzat Kösoğlu, *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*, İstanbul 2000, s.13; Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul 1979, s. 57-65; 131-137; Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara 1977, s. 13-29; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1994, s. 88-93; Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul 1993, s. 33-74; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 2001, s. 121-128; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, İstanbul 1999, s. 17-23; İsmâil Hâmi Dânişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul 1983, s. 16-47; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul 1998, s. 10.

³ Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset", (Yeni yazıya aktaran Recep Duymaz), *Üç Tarz-ı Siyaset Ve Düşünce Akımları*, İstanbul 2004, s. 173-174; Ahmed Agayef, "Türk Âlemi-1", *Türk Yurdu*, Y. 1, S. 1, 17 Teşrin-i Sâni 1327, s. 13, 16-17.

⁴ Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Edebiyatımızda Milliyet Hissi", *Türk Yurdu*, S. 20, 10 Temmuz 1329, s. 667-678; Mehmet Kaan Çalen, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 4, 22 Mayıs 2017, s. 227-254.

yılında, kaleme aldığı bir metinde, modernite öncesinde var olduğunu ifade ettiği bir “*insiyakî milliyetçilik*”e dokunur ve geçer⁵.

Türk milliyetçiliğinin doğuş problemiyle ilk defa ilgilenen ve bu ilgiyi sürekli canlı tutan kişi Akçura olmuştur. Milliyetçilik konusunda çağdaşlarının çok üstünde bir kavrayışa sahiptir ki bu özelliği Kuzey Türklüğündeki tecrübelerinden kaynaklanıyor olmalıdır. Akçura, Türkçülüğü müstakil bir siyaset tarzı olarak projelendirdiği “Üç Tarz-ı Siyaset”te Türklük siyasetinin doğuşunu hazırlayan âmiller üzerinde durmuş, daha sonra Salnâme-i Servet-i Fünûn’daki “Türklük” makalesi⁶ ve Türk Yurdu’ndaki çeşitli yazılarıyla konuyu irdelemeye devam etmiş⁷ ve en nihayet 1928 Türk Yılı’nda artık klasik bir metin hâline gelen “Türkçülüğün Tarihini” kaleme almıştır.

Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset”te “*ırk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyâsiyyesi husûle getirmek fikri pek yenidir*” der⁸. Fikrin ortaya çıkışındaki esas amil, Osmanlı Türklerinin Almanlarla münâsebetlerinin artması neticesinde Alman tarih ve dilbilim araştırmalarının etkisiyle İstanbul’da Türk milliyetçiliğine taraftar bir mahfilin oluşmasıdır. Mahfil siyasî olmaktan ziyade ilmî bir hüviyet taşımaktadır. Demek ki Akçura’nın nezdinde, “Üç Tarz-ı Siyâset”in yayımlandığı dönemde, yani 20. yüzyılın başlarında, Türkçülük hem Osmanlı coğrafyasında, hem de Türk dünyasının diğer bölgelerinde henüz sadece doğum emareleri göstermektedir. 1928 yılına ait Türk Yılı’nda yer alan “Türkçülüğün Tarihi” konulu çalışmasına da “*Türk milleti fikri Türkler arasına ne zaman ve nerede girdi?*” şeklinde cevaplanmasının zor olduğunu belirttiği bir tarih

⁵ Akçuraoğlu Yusuf, “Türkçülük - Türklük Fikri, Türkçülük Cereyânı, Türk Ocakları”, *Türk Yılı 1928*, İstanbul 1928, s. 299-455. Yeni bir çeviri-yazı metni için bakınız: Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Hazırlayan: Erol Kılınç, İstanbul 2015.

⁶ Akçuraoğlu Yusuf, “Türklük”, *Salnâme-i Servet-i Fünûn*, İstanbul 1328, s. 187-196.

⁷ Akçuraoğlu’nun söz konusu yazılarından bir kısmının da içerisinde yer aldığı bir derleme için bakınız: Mehmet Kaan Çalen & Halûk Kayıcı, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, İstanbul 2014.

⁸Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 173.

meselesi ile başlar ve Türk milliyetçiliği için modern ve modern öncesi (insiyakî) milliyetçilik olmak üzere temel bir ayrıma gider⁹. Bir mensubiyet ve farklılık şuuru olarak milliyet fikrinin tarihin her döneminde ve bütün Türk topluluklarında mevcut olduğunu ancak modern milliyetçiliğin, kabile ve kavim düzeyinde kalan bu tabii mensubiyet şuurunun çok daha gelişmiş ve milliyet hissi derecesine yükselmiş bir safhasını temsil etmesi ve bu safhanın da Batı'da ortaya çıkmış olması dolayısıyla modern dönem Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Avrupa ile en çok temas ve münasebette bulunmuş Türk toplulukları içerisinde aramak iktiza ettiğini ifade eder¹⁰. Akçura bu durumda zaman olarak 19. yüzyıl ve sonrasına, mekân olarak da Osmanlı Türkleri (Batı ve Kırım Türkleri), Kuzey Türklerinin İdil Havzası'nda yaşayan kısımları ve Kafkasya'da yaşayan Azerî Türkleri'ne odaklanmaktadır¹¹. Görüldüğü gibi Türkçülük fikrinin kurucu isimlerinden biri olan Akçura, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu ağırlıklı olarak modernleşme süreci içinde gerçekleşen bir olgu olarak mütalaa etme eğilimindedir.

Türkçülüğün bir diğer kurucu ismi olan Ziya Gökalp de Türkçülüğün doğuşunu aynı sürecin içine yerleştirmektedir. Gökalp, Türk Yurdu'nda yayımlanan "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" üst başlıklı yazı dizisinde Türkleşmek cereyanının ortaya çıkışını ele almış, "Yeni Mecmua"daki makaleleriyle konuyu derinleştirmiş¹² ve "Türkçülüğün Esasları"nda Türkçülük hareketinin

⁹ Durmuş Hocaoğlu da naif/modernite öncesi milliyetçilik ve modern milliyetçilik şeklinde bir ayırım yapar. Durmuş Hocaoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri", *Türk Ocakları Yüzyıllığı*, Ankara 2000, s. 70-71, 86-87.

¹⁰ Akçuraoğlu, *Türk Yılı 1928*, s. 290-291.

¹¹ Akçuraoğlu, *a.g.e.*, s. 291.

¹² Meselâ Gökalp'in şu makalelerine bakılabilir: Ziya Gökalp, "Türkçülük Nedir I-III?", *Yeni Mecmua*, C. 1, S. 25, 27 Kânun-ı Evvel 1918, s. 481-485; C. 2, S. 27, 10 Kânun-ı Sâni 1918, s. 1-3; C. 2, S. 29, 24 Kânun-ı Sâni 1918, s. 41-44. Ziya Gökalp, "Milletçilik", *Yeni Mecmua*, C. 2, S. 33, 21-18 Şubat 1918, s. 122-123. Ziya Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", *Yeni Mecmua*, C. 2, S. 40, 18 Nisan 1918, s. 262-263; Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Tarihi", *Yeni Mecmua*, C. 4, S. 84, 13 Eylül 1923, s. 359-361.

muhtasar bir tarihçesini vermiştir¹³. Osmanlı coğrafyasındaki fikir cereyânlarının kronolojik sırasını muâsırlaşmak, İslâmlaşmak, Türkleşmek şeklinde belirlemesinin de gösterdiği veçhile, Gökalp de açık bir şekilde Türkçülüğün doğuşunu modernleşmenin çizdiği sınırlar dâhilinde tartışmaktadır. Hatta milliyet fikrinin, anasır-ı Osmaniye arasında en son Türklerde ortaya çıktığını vurgulamaktadır¹⁴. Bu gecikmiş ortaya çıkışı da gazetenin kamuoyunu inşa ederek yazı dilini konuşma diline yaklaştırması, Avrupa'daki Türkseverlik ve Türkoloji araştırmalarının Türk aydınlarını etkilemesi gibi modern amillerle izah eder¹⁵.

Akçura ve Gökalp'e Göre Modern Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu

Akçura, Osmanlı Türklerinde II. Meşrutiyet öncesi Türkçülüğün tarihini 1865-1870, 1876-1880 ve 1897-1900 yılları arasını kapsamak üzere üç faal devreye ayırır. Gökalp, Akçura gibi sistematik bir dönemleştirme yapmaz ancak; Akçura'nın ilk iki dönemini "*Sultan Abdülaziz'in son devirleri ile Sultan Abdülhamid'in ilk devirleri*" ibaresi ile birleştirerek inceler, üçüncü dönemi de "*Abdülhamid'in son devri*" tanımlaması içinde mütalaa ederek çemberi biraz daha genişletir ve hemen hemen Akçura ile aynı isimlere ve gelişmelere vurgu yapar¹⁶. Ayrıca Türkçülüğün doğuşunu, Osmanlı Devleti'nin son asrında içtimâ vicdanda yeni bir tarzda uyanan "doğru", "güzel" ve "iyi" mefkûrelerinin birer karşılığı olarak gelişen ilim, sanat ve ahlak cereyânları ile izah eder. Buradan ilmî Türkçülük, bedîî Türkçülük ve ahlâkî Türkçülük neşet eder¹⁷. Görüldüğü gibi 1865-1912 arasındaki Türk milliyetçiliğinin ana vasfı, dil ve tarih araştırmalarında Türk'e ve Türkçeye önem vermekten ibarettir denilebilir. "Üç Tarz-

¹³ Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Tarihi", *Türkçülüğün Esasları*, Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, İstanbul 2007, s. 175-180.

¹⁴ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, İstanbul 2007, s. 45.

¹⁵ Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, s. 46-48; Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 175-176; Gökalp, "Milliyetçilik", *Yeni Mecmua*, s. 122-123.

¹⁶ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 176-178; Gökalp, "Türkçülüğün Tarihi", *Yeni Mecmua*, s. 359-361.

¹⁷ Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", s. 262.

1 Siyaset" istisna edilirse, henüz siyasî bir proje yoktur, sadece kültürel ve ilmî bir ilgi söz konusudur.

Akçura, Osmanlı Türklerinde Türkçülüğün ilk devresi olarak kabul ettiği 1865-1870 yılları arasında Şinasî, Ziya Paşa, Ahmed Vefik Paşa ve Mustafa Celaleddin Paşa; 93 Harbî'ni de içine alan 1876-1890 yılları arasındaki ikinci devrede Süleyman Paşa, Buharalı Şeyh Süleyman Efendi, Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Cevdet Paşa ve üçüncü devrede de Şemseddin Sâmî, Necib Âsım, Veled Çelebi, Bursalı Mehmed Tahir, İkdamcı Ahmed Cevdet, Ahmed Hikmet, Mehmed Emin Beyler gibi isimler üzerinde durur. Kendisi ile birlikte Tunalı Hilmi ve Hüseyinzâde Ali Beyleri "*siyasî Türkçüler*" başlığı altında, Ahmed Ağaoğlu'nu da müstakil bir bölümde ele alır. "*Türkçülüğün taazzî devresi*" şeklinde tesmiye ettiği II. Meşrutiyet dönemine ait anlatısında da Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı, Genç Kalemler gibi kurum ve mecmualar ile Hamdullah Suphi ve Ziya Gökalp merkezî yeri işgâl eder. Müstakil başlıklarla da Azerî, Kafkas, Kırım ve Kazan Türklerinde Türkçülüğü inceler.

Ziya Gökalp'in Türkçülüğün tarihine ait metinleri Akçura'nunki kadar hacimli olmadığı, ancak birkaç dergi makalesinden ibaret bulunduğu için bu kadar sistematik değildir. Nitekim kendisi de ilgili makalelerinden birinin sonuna, amacının özet de olsa Türkçülüğün bir tarihini yazmak olmadığını, böyle bir tarih yazımını Fuad Köprülü'den beklediğini not olarak düşmüştür¹⁸. Gökalp, ilmî Türkçülüğün öncüleri olan Ahmed Vefik ve Süleyman Paşaları Türkçülüğün ilk babaları addeder. Ziya Paşa ve Cevdet Paşa'yı da bedîî Türkçülüğün merkezine oturtur. Gaspıralı İsmail ile Hüseyinzâde Ali Beyleri de ahlâkî Türkçülüğün temsilcileri kabul eder. II. Abdülhamid devrinin son yıllarında, Yunan Harbî'nin de etkisiyle bir canlanma yaşayan Türkçülüğün ikinci devresi başlar. Gökalp bu devrenin Türkçüleri olarak millî şair Mehmed Emin Bey, İkdamcı Ahmed Cevdet, Necib Âsım, Veled Çelebi, Emrullah Efendi, Akçuraoğlu Yusuf ve Ahmed Ferid isimlerini zikreder. Meşrutiyet dönemi Türkçülüğü için Türk Derneği, Genç Kalemler, Türk Yurdu mecmuaları ile Türk Ocakları'nın faaliyetlerine dikkat çeker

¹⁸ Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", s. 263.

ve kendisi ile birlikte başta Ali Canib, Ömer Seyfeddin, Halide Edib, Ahmed Hikmet, Hamdullah Subhî, Köprülüzâde Fuad, Yahya Kemâl, Mimar Kemaleddin gibi pek çok isim üzerinde durur¹⁹.

Akçura ve Gökalp'in Türkçülük hareketinin tarihinde Şinasî'ye, Ziya Paşa'ya, hatta Namık Kemâl'e temas ederken Ali Suâvî'yi anmamaları ilginçtir. Akçura'nın Türklük, Türkistan, Turan kavramlarının olmadığını iddia ettiği bir devirde, hâlbuki Ali Suâvî "Türk" başlıklı makalesinde Türkistan'dan bahsetmiş, Hive üzerine de müstakil bir kitap yazmıştır. Aslında Ali Suâvî, Akçura'nın "İslâm medeniyetinde Türklerin hissesini ayırıp göstermeye çalışması"²⁰ sebebiyle Türkçülüğün tarihinde önemli bir mevki ayrıldığı Bursalı Mehmed Tahir'den önce benzer bir yolda yürümüştür. Bu yüzden Köprülü, Bursalı Tahir'i Ali Suavî'nin takipçisi sayar²¹. Bazı görüşleriyle Köprülü'ye de ilhâm verdiği düşünülebilecek olan Suavî, "Türk" başlıklı makalesinde, "Avrupa'da ras (race) meselesi var. Yani bir kavmin kabiliyet ve istidâdına hükmetmek için mensub olduğu şa'ba nazar etmek itikadı vardır." der²² ve makaleyi kaleme alma sebebini şöyle açıklar: "Bu ehl-i nazardan bazı meşâhîr, Türkleri mesâî-i zihniyeden âri, yalnız bir kaba kahraman gibi mütâlaa ediyorlar. Bu mütâlaanın yanlış olduğunu göstermek isterim"²³. Bu tarz ifadeleri dolayısıyla ileriki yıllarda Ali Suavî'yi ilk Türkçülerden sayanlar olmuştur. Ancak Suavî'nin Türkçülüğü biraz tartışmalıdır²⁴. Şerif Mardin, İslâmcılığının daha ağır bastığı kanaatindedir²⁵. Hilmi Ziya Ülken ise Suavî'nin Osmanlıcılığa karşı fikrî bir tepki olarak Türkçülük yaptığını ve Osmanlılık şuuru yerine Türklük şuuru uyandırmaya çalıştığını düşünür²⁶. Şüphesiz Ali Suavî'yi doğru bir şekilde

¹⁹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 175-180; "Türkçülüğün Tarihi", s. 359-361; "Türkçülük Nasıl Doğdu?", s. 262-263.

²⁰ Akçuraoğlu, *Türkçülük*, s. 366.

²¹ Fuad Köprülü, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri", *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1999, s. 313.

²² Ali Suavî, "Türk", *Ulûm Gazetesi*, 1286, s. 1.

²³ Suavî, *a.g.m.*, s. 1.

²⁴ Bakınız: Mehmet Kaan Çalen, "Ali Suavî'de Türklük Tasavvuru", *Türk Yurdu*, S. 354, Şubat 2017.

²⁵ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul 2002, s. 412.

²⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2001, s. 78, 80.

değerlendirebilmek için “Türk” ve “Hive” gibi eserlerini tek başına ele almak yeterli değildir. Bu konuda en makûl tavra sahip olan Köprülü, Suâvî'nin Türklerin eski bir medeniyete sahip olduklarını ve İslâm ilimlerinin gelişmesine yardım ettiklerini ileri sürmek suretiyle en azından millî şuura yabancı olmadığını gösterdiğini ifade eder²⁷. Türkçülüğün daha geç dönemde tarihini kaleme alan Hüseyin Namık Orkun, genel olarak Akçura ve Gökalp'in anlatılarına sadık kalırken Ali Suavî'ye küçük de olsa bir paragraf ayırma ihtiyacı duymuştur²⁸.

Yukarıda zikredilen isimlerin hemen hepsinin Türkçülüğün tarihinde değişen derecelerde rolleri olmuştur. Bu rollerin arka plânında ise her şeyden evvel Türk tarihi ve Türk dili etrafında özel bir bilinçlenmenin yattığı kolayca fark edilir. Nitekim Akçura, Türklük ve Türkçülük fikrinin ortaya çıkışında Türk aydınlarının Batılı düşüncelerle tanışması kadar De Guignes, Silvestre de Sacy, Abel de Remusat, Arthur Lumley Davids, Vambery, Leon Cahun, Radloff gibi şarkiyatçıların Türklere ve Türk diline dair eserlerini okuyarak kolektif kimlikleri hakkında yeni bir bilinç oluşturmalarının da etkili olduğu kanaatindedir. Yurt dışında Türkoloji çevreleri ile temas kuran Türkler ile mülteciler bu düşünceleri Osmanlı dünyasına taşımaktaydılar. Mesela Polanyalı bir mülteci olan Mustafa Celaleddin Paşa'nın “Eski ve Yeni Türkler” isimli eserinin böyle bir işlevi olmuştur. Celaleddin Paşa, “Touro-Aryanizme” diye adlandırdığı bir teoriyle Türkler ve Avrupalıların aynı ırktan olduğunu iddia etmiştir. Akçura, eseri ilmî açıdan yanlış bulmakla beraber Türk tarihine ilk defa olmak üzere bütüncü bir bakış getirmesi sebebiyle önemli addetmektedir²⁹.

Türkoloji'nin Türk millî bilinçlenmesi üzerindeki etkileri konusunda Gökalp de paralel düşüncelere sahiptir. Hemen aynı isimlere onun metinlerinde de tesadüf etmek mümkündür. Gökalp, Türkçülüğün doğuşundan evvel Avrupa'da ortaya çıkan iki akıma

²⁷ Köprülü, *a.g.e.*, s. 312.

²⁸ Orkun, *a.g.e.*, s. 53.

²⁹ Akçuraoğlu, *a.g.e.*, s. 304-310. Eserin Türkçe tercümesi için bakınız: Mustafa Celâlettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, Çeviri: Güven Beker, İstanbul 2014. Turo-Aryanizm bahsi için bakınız: Akçuraoğlu, *a.g.e.*, s. 179-225.

işaret eder. Akımlardan ilki olan Türkseverlik (Turquerie), Türk kültürüne ve Türk ahlâkına karşı Avrupa’da oluşan takdir duygularının adıdır. Avrupalılara benzemeye çalıştığımız bir devirde Avrupalıların Türk kültürüne ilgi göstermesi, Türk aydınlarının üzerinde psikolojik bir etki yaratarak örselenmiş olan millî özgüveni tamir etmeye yaramış olmalıdır. Gökalp, önemli Türkseverler arasında Lamartine, Auguste Comte, Pierre Laffite, Ali Paşa’nın özel yazmanı bulunan Mismar, Pierre Loti, Claude Farrere isimlerini sayar. İkinci akım olan Türkiyât’ın (Türkoloji) Türk aydınları üzerindeki etkileri daha somuttur. Rusya, Macaristan, Almanya, Danimarka gibi ülkelerde Türklere dair yapılan tarih ve dil araştırmaları, Türk aydınlarının tarih tasavvurlarını Türk tarihinin Osmanlı öncesi devirlerine ve Osmanlı coğrafyası haricindeki bölgelerine doğru genişletmiştir³⁰. Gökalp bilhassa De Guignes’in “*Türkler, Hunlar ve Moğollar*” hakkındaki eserinin Türk aydınlarının ruhunda büyük bir değişiklik yaptığını ifade eder³¹ ki bu eser onun teşvikiyle Hüseyin Cahid tarafından Türkçeye tercüme edilerek 1923 yılında neşredilmiştir³².

Netice Yerine: Doğu Dönemi Türk Milliyetçiliği İçin Bir Dönemleştirme Teklifi

Görüldüğü gibi “Türk milliyetçiliği ne zaman doğdu?” sorusunun cevabını aramak için Türkçülüğün kurucu isimleri iyi bir çerçeveye çizmektedirler. Biz de onların çizdiği sınırlar içerisinde hareket ederek işimizi kolaylaştırmak maksadıyla, ilk plânda milliyetçilik

³⁰ Tarih tasavvurundaki bu genişleme için bakınız: Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, İstanbul 2013, s. 286-297.

³¹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 175-176.

³² Hüseyin Cahid, “Türklerin bu târih-i umûmîsini tercümeyle beni Ziya Gökalp Bey teşvik etti.” demektedir. Bakınız: Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Garbî Tatarların Târih-i Umûmîsi*, Mütercimi: Hüseyin Cahid, C. 1, İstanbul 1923. Gökalp ve Akçura’dan farklı olarak Hamdullah Subhi, Türkolojinin Türkçülüğün doğuşuna herhangi bir tesirde bulunmadığını iddia eder. Hamdullah Subhi Tanrıöver, *Dağ Yolu*, C. I, Ankara 2000, s. 108. Türkolojinin tarihçesi ve Türk milliyetçiliğine etkisi için: Orkun, *a.g.e.*, s. 30-40; Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara 2000, s. 82-116; Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ankara 1995, s. 121-140.

hususundaki primordialist (ilkçi) ve modernist yaklaşımları bir kenara bırakarak Yusuf Akçura, Durmuş Hocaoğlu, Nevzat Kösoğlu gibi isimlerin modern milliyetçilik ve modern öncesi milliyetçilik ayrımını esas ittihaz edeceğiz³³. Bu ayrım bizi hem ilkçi ve modernist milliyetçilik teorileri etrafındaki tartışmalardan soyutlayacak, hem de Türk milliyetçiliğinin modern görünümüne odaklanmamızı sağlayarak sınırlarını tayin etmeye çalıştığımız dönemi ana hatlarıyla görünür kılacaktır. Bu durumda bir nesep asabiyesi, bir fitrî mensubiyet şuuru olarak kabul ettiğimiz, Akçura'da insiyakî, Hocaoğlu'da naif, Kösoğlu'da tabî gibi sıfatlarla tavsif edilen modernite öncesi milliyetçiliği konumuzun haricinde tutarak, Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemi dediğimizde modern dönem Türk milliyetçiliğinin doğuşundan bahsediyor olacağız ve modernlik sıfatının da gösterdiği veçhile bu doğuşu Türk modernleşme süreci içerisinde arayacağız. Geldiğimiz nokta iç açıcı gözükse de Türk modernleşme süreci gibi muğlak ve hatta devam ettiği varsayılan bir olgunun sınırlarını çizmek ve içine Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemini yerleştirmek gibi hâlâ iki önemli mesele ile karşı karşıyayız.

Türk milliyetçiliğinin imparatorluk döneminde doğduğunu, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinin zaten doğmuş bulunan Türk milliyetçiliği için sadece yeni birer aşamayı temsil ettiğini düşündüğümüz için önce doğuş dönemi Türk milliyetçiliğinin nihaî sınırı olarak 1918 tarihini koyacağız. 1918 yılına gelindiğinde Türk milliyetçiliği artık adı konmuş, çeşitli sivil toplum kuruluşları ve süreli yayın organlarına sahip, hatırı sayılır bir aydın topluluğu tarafından desteklenen, mektepli genç nüfus içerisinde ciddi sayıda taraftar kazanarak kitleleşmiş, başta maarif olmak üzere resmî ideoloji ve devlet politikası üzerinde hâkim bir mevki kazanmaya başlamış bir fikrî ve siyasî hareket hâline gelmişti.

Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemine bir başlangıç tespit etmek için ise nihaî sınır kabul ettiğimiz 1918 tarihinden yaklaşık bir

³³ Hocaoğlu, *a.g.m.*, s. 70-71, 86-87; Nevzat Kösoğlu, *Milliyetçilikte Yeni Arayışlar Yahya Kemal*, İstanbul 2009, s. 7, 15-17, 34-35, 121.

asır geri gitmenin uygun olduğunu düşünüyoruz. Bu yüz yıllık süreci kendi içerisinde üç döneme ayırmak mümkündür. II. Mahmut ve Tanzimat devirlerini kapsayan ilk dönemde; modern merkezî devletin kurumlaşması, ayrılıkçı milliyetçiliklere karşı yeni bir toplumsal kimlik ihtiyacının doğması, hukukun sekülerleşmeye başlaması, modern okulların açılması, modern ordunun kurulması, matbuatın gelişmesi, Türk entelijansiyasının öncüsü diyebileceğimiz gazeteci ve edebiyatçı aydın tipinin kamuoyunu inşa etmesi, toplumsal hareketliliğin artması gibi yeni gelişmeler Türk milliyetçiliğinin doğuşu için gerekli siyasî ve sosyokültürel şartları hazırlamıştır. Bu şartların ideolojik alana yansımaları ilk etapta Osmanlılık şeklinde gerçekleşmiştir. Osmanlılık umumiyetle Türk milliyetçiliğinin doğuşunu geciktiren en önemli âmil olarak görülmektedir ancak bu görüş yanlış olmamakla birlikte Osmanlılığın ve aynı zamanda İslâmcılığın, Türk milliyetçiliğini hazırlayıcı etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. Osmanlılık ve İslâmcılığın harekete geçirdiği siyasî ve kültürel süreçler Türk milliyetçiliğinin doğuşu için gerekli zemini hazırlamıştır. Kısacası, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak 1865'e kadar gelen bu ilk dönemde, Türk milliyetçiliğinin doğuşu için gerekli olan siyasî ve sosyal şartlar olgunlaşmıştır.

Türk milliyetçiliğinin kuluçka dönemi adını verdiğimiz ikinci dönem, 1865 yılından Balkan Harbi'ne kadar olan zamanı kapsamaktadır ki Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp de bu dönemi Türk milliyetçiliği tarihi açısından özel sayarlar. Dönemi II. Meşrutiyet'in ilânı ile bitirmek de mümkündür; fakat Türkcülüğün organizasyon kabiliyetini arttırarak kitleleşmesi ve hem iktidarın, hem de kamuoyunun onayına mazhar olması, toprak kayıpları ve göçlerle birlikte homojenleşen nüfusun da etkisiyle, Balkan Savaşlarından sonradır. Bu süreçte ilk dönemdeki gelişmeler etkilerini arttırarak devam etmiş, ek olarak II. Abdülhamid'in eğitime önem vermesi sonucu modern okulların sayısı artmış, Müslümanlık ile Türklüğü harmanlayan bir resmî ideoloji oluşmaya başlamış, yeni meslekî ve tacir gruplar toplumsal hareketliliği arttırmış, Batı düşüncesi ve bilimi zihni/epistemik bir dönüşüme zemin hazırlamış, 93 Harbi ve Balkan Savaşları gibi facialar toplumsal bilinç üzerinde sarsıcı tesir-

ler icra etmiş, “anâsır-ı Osmaniyye” içerisinde Türklerin perişan durumunun dikkat çekmeye başlamasıyla birlikte Türklere ve Anadolu’ya karşı bir ilgi uyanmış, Türkolojinin de etkisiyle bu ilgi giderek kültürel bir milliyetçiliğe dönüşmüştür. Ahmet Vefik Paşa’nın “Lehçe-i Osmaniî”, Süleyman Paşa’nın “Tarih-i Âlem”, Necip Âsım’ın “Türk Tarihi”, Akçuraoğlu Yusuf’un “Üç Tarz-ı Siyaset” isimli eserleri gibi Türk milliyetçiliği tarihi açısından her biri özel öneme sahip çalışmalar hep bu dönemin ürünüdürler.

Aşağı yukarı yüz yıllık bir hazırlık dönemi geçiren Türk milliyetçiliğinin tam mânâsıyla ortaya çıkabilmesi için Gökalp’in ifade ettiği üzere bir millî buhrâna, bir millî felâkete ihtiyaç vardı. Balkan faciası Türklerin millî şuuru üzerinde bu rolü oynamıştır³⁴. Türk milliyetçiliği, Balkan Savaşları’ndan sonra büyük bir gelişme kaydetmiştir. 1912-1918 yılları arasında milliyetçi düşünce oldukça parlak bir dönem yaşamış ve etkilerini hâlâ muhafaza eden bir düşünce mirası vücuda getirmiştir.

KAYNAKÇA

AHMED AGAYEF, “Türk Âlemi-1”, *Türk Yurdu*, Y. 1, S. 1, 17 Teşrîn-i Sâni 1327, s. 12-17.

AKÇURAOĞLU YUSUF, “Türklük”, *Salnâme-i Servet-i Fünûn*, İstanbul 1328, s. 187-196.

AKÇURAOĞLU YUSUF, “Türkçülük-Türklük Fikri, Türkçülük Cereyânı, Türk Ocakları”, *Türk Yılı 1928*, İstanbul 1928, s. 299-455.

³⁴ Balkan Savaşları’nın Türk Milliyetçiliğinin doğuşuna etkisi için bakınız: Yahya Kemal Taştan, “Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XII, S. 2, Kış 2012, s. 1-99. İ. Arda Odabaşı da Balkan Savaşı’nın etkisiyle Türkçülüğün 1913 yılında “yayıcılık düzleminde bir sıçrama yaşadığını” belirtir ve Yusuf Akçura’ya atfla aynı yılın Türkler için millî uyanış, milliyet senesi olduğunu ifade eder. Bakınız: İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, İstanbul 2015, s. 89.

AKÇURA, Yusuf, “Üç Tarz-ı Siyaset”, (Yeni yazıya aktaran Recep Duymaz), *Üç Tarz-ı Siyaset Ve Düşünce Akımları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 167-192.

AKÇURA, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Hazırlayan: Erol Kılınc, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

ALİ SUÂVÎ, “Türk”, *Ulûm Gazetesi*, 1286.

ARSAL, Sadri Maksudi, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979.

ÇALEN, Mehmet Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

ÇALEN, Mehmet Kaan & Halûk Kayıcı, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2014.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “Ali Suâvî’de Türklük Tasavvuru”, *Türk Yurdu*, S. 354, Şubat 2017.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 4, 22 Mayıs 2017, s. 227-254.

ÇALEN, Mehmet Kaan, *Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

DÂNİŞMEND, İsmâil Hâmi, *Türklük Meseleleri*, Üçüncü Baskı, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul 1983.

DEGUIGNES, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Garbî Tatarların Târih-i Umûmîsi*, Mütercimi: Hüseyin Cahid, C. 1, İstanbul 1923.

HOCAOĞLU, Durmuş, “Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri”, *Türk Ocakları Yüzyıllığı*, Ankara 2000.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

KARAKAŞ, Mehmet, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Vadi Yayınları, Ankara 2000.

KÖPRÜLÜ, Fuad, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri", *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1999.

KÖPRÜLÜZÂDE MEHMED FUAD, "Edebiyatımızda Milliyet Hissi", *Türk Yurdu*, S. 20, 10 Temmuz 1329, s. 667-678.

KÖSOĞLU, Nevzat, *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

KÖSOĞLU, Nevzat, *Milliyetçilikte Yeni Arayışlar Yahya Kemal*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Fener Yayınları, İstanbul 1998.

MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

MUSTAFA CELÂLETTİN PAŞA, *Eski ve Modern Türkler*, Çeviri: Güven Beker, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

OBA, Ali Engin, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Yayınları, Ankara 1995.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1977.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

ÖZKIRIMLI, Umut, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Yaklaşım*, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009.

TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

TANRIÖVER, Hamdullah Subhî, *Dağ Yolu*, 2 C., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınevi, Yedinci Baskı, İstanbul 2001.

ZİYA GÖKALP, "Türkçülük Nedir? 1", *Yeni Mecmûa*, C. 1, S. 25, 27 Kânûn-ı Evvel 1917, s. 481-485.

ZİYA GÖKALP, "Türkçülük Nedir? 2", *Yeni Mecmûa*, C. 2, S. 27, 10 Kânûn-ı Sâni 1918, s. 1-3.

ZİYA GÖKALP, "Türkçülük Nedir? 3", *Yeni Mecmûa*, C. 2, S. 29, 24 Kânûn-ı Sâni 1918, s. 41-44.

ZİYA GÖKALP, "Milletçilik", *Yeni Mecmûa*, C. 2, S. 33, 21-18 Şubat 1918, s. 122-123.

ZİYA GÖKALP, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", *Yeni Mecmûa*, C. 2, S. 40, 18 Nisan 1918, s. 262-263.

ZİYA GÖKALP, "Türkçülüğün Tarihi", *Yeni Mecmûa*, C. 4, S. 84, 13 Eylül 1923, s. 359-361.

ZİYA GÖKALP, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2007.

ZİYA GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, Yayıma Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.